

Визуалната комуникация на локалната религиозност като част от българското културно наследство

Радослав Спасов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Абстракт: В съвременния глобален свят темата за визуалната комуникация на локалната религиозност като част от българското културно пространство става все по-актуална. В медийните политики на много държави е поставено изискването за използване на документални филми за развиване на рецептивните умения за ситуативност и комуникативност на участниците в процеса на общуване, което прави това изследване изключително актуално.

Ключови думи: Християнство, антропологично пространство, медии

Keywords: Christianity, anthropological space, media

В съвременния глобален свят темата за визуалната комуникация на локалната религиозност като част от българското културно пространство става все по-актуална. Същевременно в медийните политики на много държави е поставено изискването за използване на научни, научнопопулярни, публицистични и художествени филмови продукти¹. По този начин става необходимо създаването на различни произведения за развиване на рецептивните умения за ситуативност и комуникативност у участниците във визуалната комуникация, отнасящи се за локалната религиозност като част от българското наследство.

Възможностите за запознаване с различни култури благодарение на документалните филми са важна част от съвременния начин живот на всяка личност и това е средство за опознаване на много народи. През последните години създаването на такива продукти, които представят различни аспекти от антропологическите изследвания, стават все по-важни зара-

Dr Radoslav Spasov is an Associate Professor at the Faculty of History of Sofia University 'St. Kliment Ohridski'.

¹ Публикацията е резултат от извършено изследване в рамките на проект BG05M2OP001-1.001-0001 „Изграждане на център за върхови постижения „Наследство БГ“ (Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“). This publication is the result of a survey conducted within the project BG-05M2OP001-1.001-0001 Establishment and Development of 'Heritage BG' Centre of Excellence (Operational Program 'Science and Education for Intelligent Growth').

ди даването на възможност за популяризация на получените резултати и вкарването им в научно обращение.

Своеобразен посредник между отделната личност и неговото наследство или това на обществото, в което живее, е визуалната комуникация, а образите се превръщат в елемент от културата като нейното комуникативно и когнитивно средство.

В тази връзка е нужно да се посочи и ролята и мястото на нашата страна като център за изучаване на родния език, история и цивилизация. Филмите с антропологична тематика дават нови и различни аспекти за изучаването на българското наследство, което се отразява и върху историческите образи за различни медийни продукти.

Местоположението на България както в историко-социален, така и в географски контекст предопределя и нейното културноисторическо минало, а комплексното проучване на цивилизационните процеси включва и изучаването на различни антропологически свидетелства за миналото.

През последните години наследената локална религиозност се проучва все по-интензивно от международни екипи от специалисти. По този начин чуждите изследователи имат възможност да вникнат в специфичния културен код на българите.

Все повече преподаватели в различни висши учебни заведения показват засилен интерес към създаването и използването на визуални произведения, които да подпомогнат процеса на изучаване на локалната религиозност на българите.

Проучванията върху българското историческо и културно пространство са основна дейност на много специалисти у нас и в чужбина. Увеличава се броят на учените, които все по-активно изследват антропологичните процеси, които се отнасят до православната религия и нейната връзка с историята на българите и тяхното наследство.

Обсъжда се необходимостта от формиране на визуална култура, която да допринесе за по-лесното усвояване на образи, свързани с българското езиково и културно пространство. Всичко това се аргументира от широкото разпространение на визуалните медии – телевизията, а все повече и на тези в интернет. Наблюдава се тенденция да се формира историческа

и медийна култура у създателите на подобен род продукти, защото най-точно и подробно може да се покаже и разкаже даден исторически момент, а изразните средства (текст, картина, музика) подкрепят и изразяват ясно и пълно идеята на автора, което в печатните медии и в радиата е трудно да се осъществи.

Тук се проследява процесът на заснемане за аудиовизуални форми с исторически характер, чиято цел е по-доброто представяне на локалната религиозност, която е свързана с православно християнство. Те са част от съвременната методология в антропологията, която използва възможностите на новите технологии, за да създаде иновативен подход в модерните изследвания.

По този начин се изследва процесът на пресъздаване на образи, които да бъдат използвани за визуален продукт за българското културно и историческо наследство. Сценарият трябва да бъде смислено издържан и завършен, така че да няма недовършени теми в него. Най-важното е в края на филма у зрителите да остане точната и ясна представа за това, което им се представя. Текстът не трябва да съдържа прекалено дълги изречения, а от синхроните (интервюта) да бъде извадена най-важната и подходяща за темата информация.

Трябва да се разгледат и формите и методите за онагледяване на текст, който да бъде използван във филмови продукти за локалната религиозност. При визуализацията базовите компоненти са композицията и осветлението, благодарение на които се представя същността на филмовото изкуство². Те могат да се създават от всеки изследовател, но как ще бъдат осъществени е въпрос и на научни заложи, и на професионален опит.

Благодарение на тях ще се определи качеството на видеопrodukта, който ще се създаде³. И въпреки че са преди всичко обект на операторско майсторство – те трябва да се владеят и познават и от авторите на документалните филми, за да могат напълно да представят произведение, което е посветено на локалната религиозност като част от културното наследство в нашата страна.

За да се използва един исторически документален филм, е необходимо да се търсят и намират точните връзки, които се отнасят до даденото събитие от миналото. Така по-лесно и аргументирано ще бъде промотирано визуалното произведение⁴.

² Kaftandjiev 1996: 102.

³ Stoeva 2005: 25.

⁴ Halachev 2009: 143.

При желание за участие в научни форуми, университетски обмен и фестивали трябва да се направи селекция на всички киносъбития, за да се предвиди къде и как може да се кандидатства. В противен случай се получава ненужна загуба на време, пари и ресурси за подготовка на презентирането. Трябва да се отбележи, че историческите документални филми могат да бъдат показвани и на юбилеи, годишнини, както и да се използват за образователни, културни и научни цели.

Визуализацията може да се използва като модел на преподаване с практическа приложимост, който има приносен характер по отношение на развитието на изследваната проблематика.

Създаването на документални филми, които представят локалната религиозност, е голямо предизвикателство пред изследователите, защото макар и интересна, тази задача е трудна, защото трябва да се осъществи цял комплекс от проучвания както в библиотеки и архиви, така и на терен (заснемане на сакрални тополи, интервюта с местни хора и др.)⁵.

Особеностите на визуалната комуникация дават възможност да се формират компетенции за запознаване на различни аспекти от локалната религиозност на българското културно пространство. В моята работа през последните двадесет години могат да се посочат няколко примера за визуализация на локална религиозност като част от културното наследство у нас.

Например изследванията на местните традиции в град Русе за възрожденските храмове „Света Троица“ и „Свети Георги“ и тяхната роля в духовния живот на русенци, които са визуализирани в два документални филма на Българската национална телевизия „Света Троица“ и „Свети Георги – закрилникът на Русе“, които са реализирани през 2003 г.⁶

Такъв е случаят с единствения действащ скален манастир в нашата страна (до село Басарбово, днес част от град Русе) и свързания с него светец – св. Димитрий Басарбовски, който е покровител на румънския народ, защото мощите му са пренесени на север от река Дунав след руско-турската война 1768 – 1774 г. Там те са положени в патриаршеската катедрала „Св. св. Константин и Елена“ и повече от два века

свързват двата балкански народа в религиозно отношение. Благодарение на филма за преподобния и неговия скален манастир зрителите получават по-добра възможност за усвояване на информацията, което показва, че документалните филми дават оптимални резултати във визуалната комуникация⁷.

Необходимо е да се уточни, че межкултурните взаимодействия в социалното и природното пространство се трансферират чрез целеполагащата единица. Този подход определя различните ракурси на предмета и способите, които са необходими за изучаване на дадена етническа общности или група, а рефлексията определя технологията за провеждане на научното проучване⁸.

В конкретния проект става въпрос за изследване на български селища в Родопите, където се представя визуален материал за православните храмове в тях или в землищата им. Това са и местата на паметта, които пряко кореспондират с онаследените традиции на местното население.

Материалът за това изследване е заснет и реализиран въз основата на многогодишни теренни проучвания в селата Момчиловци, Славеино и Петково. По този начин част от местните християнски практики могат да бъдат запазени, изучавани и презентирани на бъдещите поколения. Така визуалното произведение ще даде възможност за многократно негово представяне пред множество потенциални групи от потребители, които имат различни интереси, образование, религия и др.

В Родопите по време на теренното проучване бяха заснети: параклис „Св. св. Кирил и Методий“ до село Момчиловци, параклис „Св. Св. Константин и Елена“ до село Момчиловци, параклис „Св. Димитър“, до село Момчиловци и аязмото в село Момчиловци, параклис „Св. Илия“ до село Момчиловци, църквата „Св. Илия“ в Славеино, църквата „Св. Йоан Предтеча“ в село Петково и църквата „Св. св. Константин и Елена“ в село Момчиловци, като всички тези населени места са в Смолянска област⁹.

Преди да започне реализацията на филма по тази тема се премина през няколко етапа: първият е представянето на идеята, а след това е проучване на текстове за изследваните сели-

⁵ Spasov 2018: 106-116.

⁶ Spasov 2012: 236-244. Двата филма са заснети с благословението на Негово Светейшество Неофит – Патриарх Български и Митрополит Софийски, който от 1994 до 2013 г. е русенски митрополит. Екипът, който реализира двете визуални произведения, е награден с Награда „Русе“ за култура през 2003 г. Авторът на тази статия е сценарист на двата филма.

⁷ Spasov 2018: 106-116.

⁸ Koleva 2012: 46-58.

⁹ Kanevski 2018: 9-86.

ща в библиотеки и архиви. Третият компонент е написването на сценарий, който да бъде използван за визуална комуникация, което практически се осъществява чрез технически способности за онагледяване и накрая е представянето и презентирането на произведението¹⁰.

На практика в родопските селища работата на терен непрекъснато дава възможност на преден план да се покаже християнската обредност, която в географски и културен аспект дава представата за обхвата на локалната идентичност. И тъй като трябва да се борави много внимателно с научната терминология, то ще се позова на Виолета Коцева, която използва условно наименованието „християнска топография“ по няколко причини: първо, параклисите се отличават от храмовете на другите религии не само символно, но и физически; второ – намаляващото население и миграциите на хората, участващи в обредите, които са свързани с патронните празници на изследваните молитвени домове, като на практика се акцентира върху тяхното физическо присъствие¹¹.

И още нещо много важно: преди започването на работа на терен трябва да се извърши предварително проучване в библиотеки и архиви, в които се съхранява информация за даденото населено място. Необходимо е да се получи и разрешение от духовника на локалната общност, без което снимките на място биха били трудна задача. За целта беше осъществен и предварителен контакт с представители на църковните настоятелства към проучваните родопски храмове.

Снимачната дейност на терен започна, след като тези условия бяха изпълнени. Първо се направи визуална разработка на храмовия празник (на 11 май) през 2019 г. на параклиса „Св. св. Кирил и Методий“, който се намира до село Момчиловци, като се заснеха духовникът, извършващ обряда, и миряните, които участваха.

При създаване на визуални продукти трябва да се установи кога е храмовият празник на изследвания обект, за да се заснемат всички ритуали. На терен е необходимо да има кадри на храма с миряни, като по този начин с картина и звук може да се усети атмосферата на празника. Параклисите и тяхната архитектура могат да се представят чрез комбинация на кадри с различни планове, като много важни са детайлите, които могат да покажат красотата на конструкцията на сградата. Така бъдещата

зрителска аудитория на документалния филм ще добие по-ясна представа за параклиса и ще може да се усети атмосферата, която се създава по време на църковната служба.

Заснемането на храмовете трябва да става при спазване на принципите на етническата и религиозна толерантност, защото готовият продукт е необходимо да има качества, които да са в синхрон с модерните изисквания за съхраняване на културното наследство и да се покаже уважение към религиозните права на местните хора¹².

В хода на изследователския процес се осъществи и проучване на спецификите на родопските селища, което провокира много въпроси, като най-голям интерес предизвика този за конструирането и функционирането на идентичността, разглеждана на локално ниво. Визуализирането на „по-видимите“ маркери на идентичността и колективната памет практически можеха да бъдат наблюдавани и в повърхностния пласт от местната култура¹³.

При снимките на терен в трите родопски селища беше направена много добра разработка на храмовете, защото в сградите се откриха надписи с религиозно, лично и историческо съдържание, които са свидетелство за епохата и представляват ценност като исторически извори. Използването на тази информация е добра символика и тези кадри бяха включени при монтажа. Някои от надписите бяха в лошо състояние и трудно четими, но при заснемането им и по-късно, при внимателен преглед на компютър, се възстанови съдържанието им. Внимателно бяха обследвани стените на храмовете за надписи, които се отнасят до построяването на сградите или до тяхната реконструкция, защото в тях има информация за години, строители, дарители и др. В стените или около вратите бяха намерени вградени каменни плочи, които са с различно съдържание, дори и такива, които са взети от по-стари сгради. По време на работата на терен се заснеха и пристроени нови сгради към по-стари такива (например при параклиса „Св. св. Константин и Елена“ до село Момчиловци).

Много често върху иконите могат да се намерят ктиторски надписи, които да помогнат по-късно за допълнителна информация при монтажа на филма. Също така и по конструкциите на храмовете има елементи, които са истински произведения на изкуството и но-

¹⁰ Spasov 2015: 5-10.

¹¹ Kotzeva 2014: 56-72.

¹² Spasov 2012: 236.

¹³ Kotzeva 2014: 56-70; Jordanova 2014: 11-36.

сят духа на епохата, през която са създадени – така визуализирането им ще бъде полезно за тяхното съхраняване и представяне на зрителите¹⁴.

В проучваните параклиси беше заснета такава информация, защото храмовете са изградени изцяло с финансовата помощ и доброволния труд на местните хора и по стените на интериора се откриха ктиторски надписи на дарителите.

Вече стана ясно, че християнството присъства като маркер на идентичността в селата Момчиловци, Славейно и Петково, но „зад кадър“ остават скрити дълбочинните пластове, които антроположкият поглед може да намери, като взаимовръзките, влиянията, синкретичните примеси, които дават облика на съвременната религиозност в локуса на изследваното село и за чието откриване е необходимо много време да се осъществяват проучвания на терен¹⁵.

Визуализирането на изследваните храмове на някои места стана успоредно със съответните празници и ритуали, за които бе получена предварителна информация. Това беше използвано при заснемането на храмовия празник на 11 май на параклиса „Св. св. Кирил и Методий“ до село Момчиловци, както и направения курбан след това, което представя на зрителите на антропологичния филмов продукт освен общовалидните, така и типичните за местната общност обичаи.

При снимките на терен в някои от храмовете бяха използвани допълнителни ефекти, за да се подчертае присъствието на Бог в тях: преминаване от фокус на безфокус, снимането към прозорците с технически приспособления, които пречупват светлината на снопове, отваряне на входната врата, за да се получи много светлина („изгаряне“) на кадъра.

Последният прием беше използван при заснемането на параклиса „Св. св. Константин и Елена“ до село Момчиловци.

При този храм се направи и добре познатият похват на отваряне и затваряне на вратата, за да се покаже влизане и излизане на сакралното място, създавайки у аудиторията представата, че наистина посещава дадения молитвен дом. Това е често използван метод при снимките на различни храмове и молитвени домове, показвайки преминаването от профанното към сакралното пространство.

В трите родопски села при конкретиката на изследването се подчерта връзката между топосите на идентичността (свети места, храмове, параклиси, стари селища и др.) и краеведската литература, която се отнася до селата Славейно, Момчиловци и Петково. По този начин се изследва начинът, по който местните хора и тези, неживеещи отдавна в изследваните селища, остават свързани с християнската традиция в региона¹⁶.

При създаването на визуалния продукт на терен синхрони не бяха използвани, а само се заснеха (в аязмото на село Момчиловци) религиозни и народни песни на народната изпълнителка Елена Каневска, които после бяха използвани като музикално оформление при монтажа.

Като допълнителен колорит на кадрите за храмовете бяха заснети облаците в небето, които дадоха определен тип настроение, а слънцето и слънчевите лъчи донесоха по-радостно настроение и усещане за празнична атмосфера по време на обредите, в които участват духовници и миряни.

Докато се снимаха празничните служби, имаше много богомолци, което даде възможност да се направи разработка на молепси се хора – близки и общи планове на всички, които са се събрали в молитвените домове.

Този похват беше използван при заснемането на храмовия празник на параклиса „Св. св. Кирил и Методий“ до село Момчиловци.

При подготовката на сценария, когато се обсъждаха снимките на терен, се предвиди да има достатъчно време за визуализиране на празника в молитвения дом, както и възможност за снимки, когато няма богомолци, за да се направи необходимата разработка¹⁷.

Тези снимки се осъществиха и след приключване на обредите, когато в храмовете вече нямаше миряни.

Преди работата на терен беше обсъдена и възможността някои храмове да са много стари и частично разрушени, което предполага повече внимание при работа в тях, защото нарушената конструкция е опасна. Част от стените и изображенията по тях също могат да са с нарушена цялост, което означава, че след снимките трябва да се изберат най-добрите кадри¹⁸.

Такива проблеми нямаше в трите проучвани родопски селища. При работата на терен попаднахме в пласта на ежегодното пре-

¹⁴ Spasov 2015: 33.

¹⁵ Kotzeva 2014: 56-72.

¹⁶ Tepavitcharov 2014: 73-87.

¹⁷ Spasov 2015: 35.

¹⁸ Spasov 2018: 106-116.

повтаряне на героичното минало на изследваните общности с честването на годишнината от Илинденско-Преображенското въстание, от една страна, и отбелязването на Чиловите дни, от друга. Осъществяването на проучването на християнската обредност в символно натовареното и исторически обременено поле на противопоставянето християнство – ислям в регион, в който изследваното село Славейно и съседното село Петково представляват едни от малкото анклавни на заобиколени с мюсюлмански общности села¹⁹.

През последните години проучванията върху българското историческо и културно пространство са основна дейност на много специалисти у нас и в чужбина. Увеличава се броят на учените, които все по-активно изследват антропологичните процеси, които се отнасят до нашето културно наследство и неговата връзка с развитието на българите в различни аспекти.

Изучаването на реликвите от миналото става все по-актуално поради статута на българската наука като една от утвърдените в Европа. Разностранни в този смисъл са формите на межкултурно общуване, при които етнографският материал заема своето място на последник от миналото към бъдещето.

Визуалните материали създават възможност информацията за онагледяването на религиозните и културни обекти да бъде съхранена.

Големите възможности, които дават актуалните постижения на високите технологии, предоставят голям избор от технически продукти, които да подпомогнат процеса на производство на документални филми за локалната религиозност на българите.

Чрез визуализацията на емпиричен материал, получен чрез теренни проучвания усвояването на локалната религиозност става по-ефективно и лесно и може да обхване голям брой потребители, които чрез образи от родната история и култура да се запознаят по-детайлно с миналото и същността на българското пространство.

При проучванията беше използвана визуализация на текстове с историческа тематика, така че да се създадат по-ефективни условия за работа на терен. Важна характеристика на този способ е, че чрез онагледяването се осъществява социално посредничество благодарение на подбора на информация и нейното разпространение към различни социални групи.

Това се прилага успешно и при усвояването на знания, умения и компетентности в различни области, като това се отнася и до запознаването с локалната религиозност. Тук основните заложили компоненти на въздействие са многоканалност, масовост, скорост на разпространение и възприемане.

По този начин се проследяват две векторни линии: първата – визуализацията на българското културно и историческо пространство, и втората – връзката на тези понятия с лингвистични аспекти като модел на изследване.

Създаването на визуални произведения, които са посветени на локалната религиозност като част от българското културното наследство, формира интердисциплинарен подход към антропологичните изследвания, защото освен с визуалното представяне на имена, факти, дати и събития се дава възможност на аудиторията да се потопи в епохата и да получи представа за отминалите времена.

БИБЛИОГРАФИЯ

Jordanova 2014: *Jordanova, Kремена*. Ежедневието в село Славейно – среща на две идентичности [Ezhednevieto v selo Slaveino – sreshta na dve identichnosti]. In: Вярна смесена. Аспекти на всекидневието в две родопски села [Vayra smesena. Aspekti na vsekidnevieto v dve rodopski sela], Sofia, 11-36

Kanevski 2018: *Kanevski, Konstantin*. Чудотворното аязмо и параклисите в Момчиловци [Tchudotvornoto aqzmo i paraklisite v Momchilovtzi]. Smolian.

Kaftandjiev 1996: *Kaftandjiev, Hristo*. Визуална комуникация [Vizualna komunikacia]. Sofia.

Koleva 2012: *Koleva, Irina*. Етнопсихологически модел на образователното взаимодействие

[Etnopsihologicheski model na obrazovatelno vzaimodeistvie]. Sofia.

Kotzeva 2014: *Kotzeva, Violeta*. Празници, памет, идентичност. Още един опит върху толерантността (по примера на село Славейно, община Смолян) [Praznici, pamet, identichnost. Oshte edin opit varhu tolerantnostta (po primera na selo Slaveino, obshtina Smolayn)]. In: Вярна смесена. Аспекти на всекидневието в две родопски села [Vayra smesena. Aspekti na vsekidnevieto v dve rodopski sela], Sofia, 56-72

Spasov 2012: *Spasov, Radoslav*. Създаване на документални филми за русенските църкви „Света Троица“ и „Свети Великомъченик Георги“. [Suzdavane na dokumentalni

¹⁹ Kotzeva 2014: 56-72.

filmi za rusensките curkvi 'Sveta Troitsa' i 'Sveti Velicomuchenik Georgi' – In: Алманах за историята на Русе [Almanah za istoriyata na Ruse], Vol. XII, 236-244

Spasov 2015: Spasov, Radoslav. Визуални аспекти на историята [Vizualni aspekti na istoriyata]. Sofia.

Spasov 2018: Spasov, Radoslav. Визуална комуникация и модерни методи за популяризиране на Свети Димитрий Басарбовски и скалния манастир край Басарбово, Русенско [Vizualna comunicacia i moderni metodi za populqrizirane na Sveti Dimitriji Basarbovski i skalnia manastir krai Basarbovo, Rusensko] – In: CAMERA DANUBIANA – образи от градовете в страните по Дунав. Известия на РИМ – Русе [CAMERA DANUBIANA – obrazi ot gradovete v stranite po Dunav. Izvestia na RIM-Ruse], Vol. XX, 106-116.

Stoeva 2005: Stoeva, Emilia. Визията в документалното кино [Viziata v dokumentalното кино]. Sofia.

Tepavitcharov 2014: Tepavitcharov, Veselin. Толерантността и доверието – ключ към интеграцията на етническите и религиозните общности в българското общество (примерът на селата Славейно и Виево, община Смолян) [Tolerantnostta i doverieto – kluch kum integraciata na etnicheskите i religioznite obshnosti v Bulgarskoto obshtestvo (primerut na selata Slaveino i Vievo, obshtina Smolqn)]. In: Вяра – смесена. Аспекти на всекидневието в две родопски села [Vayra smesena. Aspekti na vsekidneviето v dve rodopski sela], Sofia, 73-87.

Halachev 2009: Halachev, Lubomir. Документалното кино. Стъпка по стъпка [Documentalното кино. Stupka po stupka]. Sofia.

The Visual Communication of the Local Religiosity as a Part of the Bulgarian Cultural Heritage

Radoslav Spasov

The creation of visual works dedicated to local religiosity as part of the Bulgarian cultural heritage forms is an interdisciplinary approach to anthropological research, because in addition to the visual presentation of names, facts, dates and events allow the audience to immerse themselves in the modern era.

This is successfully applied in the acquisition of knowledge, skills and competencies in various fields, as well as acquaintance with local religiosity. The main components of the impact are multichannel, mass, speed of distribution and perception.

In this way, two vector lines are traced: the first – the visualization of the Bulgarian cultural and historical space and the second – the connection of these concepts with linguodidactic aspects as a model of research.

